

Svedjebränning i Källslätten

Sören Nyström

I mer än 30 år har nu det ålderdomliga odlingslandskapet i Källslätten strax väster om Falun vårdats av ideella krafter. Källslättsföreningen har lagt ned stor omsorg på att vidmakthålla och restaurera grässvålarna i området. Viktiga insatser har varit slåtter med såväl lie som maskinell dito. En annan viktig ingrediens har varit hållande av betesdjur på både permanenta beten och efterbete på slåtterytorna. Andra viktiga arbeten har varit vården av den terrasserade barockträdgården och de återstående byggnaderna. Som ett resultat av arbetet har en slåtteranpassad flora expanderat. Fältgentianan är ett vackert exempel på en art som kunnat både överleva och expandera genom restaureringen.

Under resans gång har vi fått pröva på vitt skilda praktiska arbetsmoment så som lieslätter, hustimring, gårdsgårdsstängning, hamling, höhässning och boskapsskötsel. Att Källslättsföreningen även skulle få pröva på en så pass uråldrig företeelse som svedjebruk skulle väl knappast någon ha trott för bara några år sedan.

Källslätts sista bonde flyttade 1954, varefter flertalet hus revs och åkrarna planterades med gran. Föreningen har sedan etappvis befriat åkrar och gamla hackslogar från granplantor och hävdar idag c:a 10 ha "fritagen" areal. 1996 gick markägaren STORA föreningen till mötes och högg fram de sista två hektaren gammal åkermark längst i norr. Avsikten var givetvis att återskapa helheten i landskapet. Fram till vintern 1996 hade de då 40-åriga granplantorna bildat en fullständigt tät mur av barr och dolt såväl talrika odlingsrösen som den magnifika utsikten mot Fransberget-Spjutsjön och Bjursåsbyarna. Marken under detta granbestånd var fullständigt ren från markvegetation. En tjock matta av barr hade bildat förna under de frodigt vuxna åkergranarna.

STORA tog hand om gagnvirket medan vi tog oss an det mödosamma arbetet med att elda ris, toppar och lumpat virke. Under detta hårda arbete föddes tanken att pröva på en regelrätt svedjebränning med sådd av råg i askan.

Svedjebruket

Hur pass vanligt svedjandet varit i tid och rum utanför de rena finnmarkerna är omtvistat. På goda grunder kan man anta att även marker som inte varit finnkoloniserade nyttjats för svedjebruk och betesbränning långt fram i tiden. I Bergslagsområdet var kolningen en vitt utbredd verksamhet långt ut i skogarnas utmarker. Det var säkert frestande för kolningsbönderna att bränna ris och klenvirke på kolningsfallen runt de utrivna milorna. På dylika marker kan bränning ha florerat länge även bland de svenske, både i syfte att odla råg och att överföra skogsmark till slåtter och betesmarker.

Ett svedjebruk var i gammal tid ett arbetskrävande men högavkastande brukande av mark. På de av gödselbrist magra fasta åkrarna kunde bonden bärga en skörd på 4:e eller 5:e kornet. En svedja kunde ge en skörd på 20:e till 24:e kornet. Oftast odlades svedjan i två till tre års tid innan den en tid fungerade som betesmark, varefter den åter blev skog.

Bränningen gav ett snabbt näringstillskott till grödan i form av kalium och fosfor i askan och en snabbare mobilisering av kväve i form av en nedbrytning av humus och rotsystem i marken. Hård och upprepad bränning resulterade i utarmning av näringskapitalet och marken blev vad man kallar ”dödbränd”. Olaus Magnus skriver 1555 i sin *Historia de gentibus septentrionalibus* (Historia om de nordiska folken):

”Ur den aska som på jordens yta bliver kvar efter torvens, buskarnas och risets förbränning, uppstår nu en märklig fruktbarhet, så att, enkannerligen om man däri utsår vinterråg, rovor, vallmo, lin eller hampa, en rik och ymnig skörd alstras.”

Under 1600-talet motverkade samhället svedjebränningen, eftersom virket behövdes i bergsbruket. Man kan anta att detta tillämpades hårdare ju närmre bergverken skogen låg.

Midsommarrågen

Brödsåden råg är mestadels en sommar- eller höstsådd gröda. Av den finns åtskilliga sorter med olika anpassningar till omgivningen. En mycket gammal sort är svedjerågen, finnrågen eller midsommarrågen. Denna rågsort bildar tuvor och kallas därför även tuvråg. Det var den som i gammal tid såddes i svedjornas varma aska. Varje strå skjuter från roten horisontella skott, som efter första leden sedan böjer sig uppåt.

Sådden skedde i gammal tid vid midsommar och brodden höstbetades av kreaturen för att ytterligare stimulera skottbildning. Detta var även nödvändigt för en god övervintring. Tuvrågen har även förmåga att snabbt ackumulera lättlöslig näring första året, som sedan kan nyttjas vid axgången påföljande sommar. Sorten är väl anpassad för svedjebruk och har därför troligen nyttjats i sådan odling under mycket lång tid.

Andra svedjegrödor har varit rovor och potatis. För länge sedan har även emmervete och enkornsvete varit grödor på svedjeland.

Eld i Berget!

Hur skulle nu svedjandet och rågsådden gå till och hur skulle vi anskaffa utsäde? Sjelva bränningen utsattes till helgen efter midsommar, med hopp om lämpligt väder. Eftersom nästan allt ris kom från gran räknade vi med att det skulle brinna bra. I gammal tid togs ofta svedjefallen upp ett eller två år före bränningen.

Nittiosex års svedja. Foto Bo Hansson.

Utsädet kunde Kåre Olsson i Skattungbyn leverera; han håller en del gamla sorter i odling. Vi anmälde aktiviteten till räddningstjänsten i Falun, som blev något konfunderade över vår aktivitet.

Den utsatta dagen kom. Vädret var lämpligt med vindstilla och relativt torr väderlek. Ett tjugotal personer medverkade i det tunga bränningsarbetet. Det gäller att vända, raka och baxa allt ris så att det verkligen brinner upp. Viktigt är givetvis också att förnan antänds. Slutresultatet blir en mosaikartad brand med brännfläckar omväxlande med obrända ytor.

Vid sådden någon dag senare ströddes rågen glest i brännfläckarna. Ett regn ytterligare någon dag därefter fick groningen att komma igång bra. Brodden fick en frodigt grågrön färg som avtecknade sig vackert mot de hårt svartbrända granstubbarna. Vår svedja mätte ca 50x30 meter.

På höstkanten övervägde vi att med lie tukta de uppkomna rågtuvorna. Älgen hjälpte oss dock på traven med att beta ned de flesta tuvorna.

Vid midsommartid följande år (1997) var rågen manshög och hade gått i ax. Samtidigt skred vi till verket med att bränna nästa svedja på den nya uthuggningen. Vid denna bränning var vi färre deltagare än föregående år. Det krävande arbetet sträckte sig från morgonen till sena kvällen. En av deltagarna tappade två kilo i vikt på detta arbetspass. För mig smälte sulorna i skorna. Jag skulle givetvis ha haft dubbelsulade näverskor, som man bar i gammal tid vid svedjandet.

Trots klen med regn på den utsådda rågen grodde den fint. Dagen efter bränningen ströddes den ut i den ännu ljumma askan.

I slutet av augusti var rågen från 1996 mogen. Färgen var gyllengul, axen tjocka och hängande och strånas längd gick upp mot två meter. Framträdande följearter i brännan var mjölkört och gökärt. (bilden ovan av Bo Hansson).

Från måne till kaka

En stor skara bärgningsfolk samlades en varm sensommarkväll med liar och upptagskrokar. Det var dock inte lätt att skära rågen med lie utan stråavläggare. Vi lärde oss också att ta upp och binda nekar. Allt medan arbetet fortskred tågade en full augustimåne upp på himlen. De lätt fuktiga kärvarna travades in på logen för att torka. Ett svalkande dopp i Aspan avslutade en minnesvärd kväll i Källslätten.

Nästa moment blev tröskning. Vi övervägde om vi skulle slagtröska eller använda något mer raffinerat sätt. Valet föll på ett litet stiftröskverk, en förnämlig teknisk landvinning, som beredvilligt lånades ut av Gustafs hembygdsförening. I verket slås neken mot en inkapslad stiftförsedd vals, varvid kornen avskiljs från stråna. Tröskan hade en kraftig utväxling och kunde handvevas. (Den var även utrustad med ett uttag för hästvandring.)

Efter avskiljning av agnar återstod ca 60 kg råg. En besvärlig förorening i rågen var gruskorn av samma vikt och storlek som rågkornen. 20 kilo råg maldes till mjöl i en modern eldriven bordskvarn och cirkeln slöts en lördag i mars då mjölet från svedjerågen blev till knäckebröd i Tronsjö bagarstugas vedeldade bakugn. Att detta bröd sedan åts med en speciell andakt behöver kanske inte sägas.

maldes till mjöl i en modern eldriven bordskvarn och cirkeln slöts en lördag i mars då mjölet från svedjerågen blev till knäckebröd i Tronsjö bagarstugas vedeldade bakugn. Att detta bröd sedan åts med en speciell andakt behöver kanske inte sägas.

Även 1997 års svedja fick en god växt. På grund av det mycket blöta vädret kunde dock bara en tredjedel bärgas. Denna gång användes skära, som var långt effektivare än lie bland stubbar och bråte. De tillvaratagna kärvarna matades denna gång genom en skördetröska. Som brukligt var i gammal tid kommer nu svedjorna i Källslätten att övergå till rikbärande betesmarker.

Litteratur:

Hansson, B. 1998: Finnmarken i Borlänge och den gamla socknen. *Tunum*.

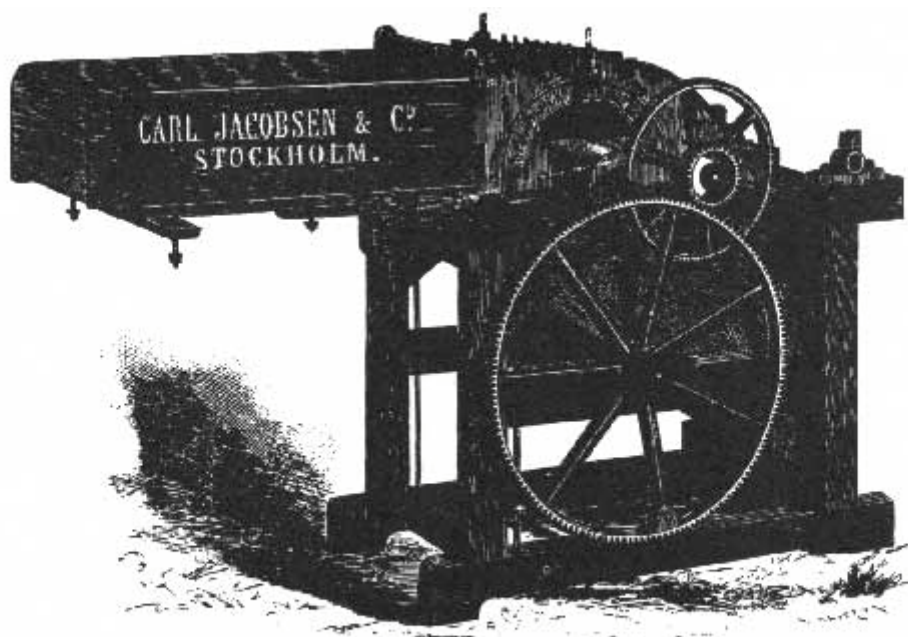
Hornborg, E. & Urbans, R. 1948: Finlands historia.

Kardell, L. 1980: Svedjebbruk förr och nu. *SLU rapport 20*.

Larsson, B. 1995: Svedjebbruk och röjningsbränning i Norden. *Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria utgivna av Nordiska Museet, No 7*.

Rosén, Å. 1985: Midsommarråg. *Den otröstliga ögontrösten, Riksförbundet för hembygdsvårds årsbok..*

Selander, S. 1955: Det levande landskapet i Sverige.

Ett mindre stifttröskverk från Köpings verkstäder 1878.